

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүделиниң органы

ССР-ниң Даштыкы херектер министри А. А. Громыкопун болгаш
Индияниң Даштыкы херектер министри Сваран Сингхтин 1971 чылдын
августун 9-та Нью-Делиге ат салгыны тайбын, найырал болгаш калы
ажылдажыла дугайында совет-индий Керээни күштүг болдуруп баш-
лаан бижиктерин августун 18-те ССР-ниң Даштыкы херектер ми-
нистерствозунга солуккан.

Күштүг болдуруп башлаан бижиктерин солуккан үезинден эге-
лээп Керээ күштүг болган.

ССР-ниң Даштыкы херектер министринин бирги оралакчысы В. В.
Кузнецов болгаш Индияны Совет Эмгектинде элчини Кришнароо Ша-
вароо Шелванкар олар бижиктер солуккан.

(СЭТА).

Советү үезде Москвага болун эрткен со-
вет-азиат чыгууларынын түд-
исинде ВДР-ни камгаламчы аркаан
быжыклары-биле Вьетнам Демократтыг
Республикага дээр эгитис дузаламчы
көргүзүрүн дугайында дутурулгага
чоочта чаа эл салган.

Чугалажымыннар совет бол-
гаш вьетнам уластарынын арамыга найы-
ралдык болгаш дайынчы эл-сепкил кат-
тыштырылганын байдзымын болуп эр-
кен.

(СЭТА).

МАЛ ЧЕМИН ДҮРГЕН

БЕЛЕТКЭЭЛИЧЕР!

Көдээниң ажил-ишчилериниң мурнунда ам база кончук чу-
гула, кандыг-даа сонгаарладышкын чокка шиктирилээр
ажылдар онаажып келген. Республиканың бүгү девискээринде
тараа чамдын черлерде тавымчалы көзүңгө чадир быжып
келген болгаш кезилде эгелзэн. Оң-биле мады сизген белет-
кел, силос, сенаж салышкыны база-ла түлүктөнүшкөн.

Ынчалза-даа бисте малга чем белеткээриниң темпизи кош-
кан чоруп турар. Хүн бүрүнүн оперативтик медээни-биле ая-
гаш көргө, бистин ажил-агыйларыбыс август айның 18-те
сизген белеткелниң планын чүгүл 30,6 хуу күөсеттөөр, си-
лос салыры чаа-ла дөрт хуу чедип турар, сенаж салыры 25
хуу, витаминиң сизген далганын белеткээри 19,7 хуу
болган.

Байдал мындыг болганда, шалыптаар-ла, шалыптаар, темп
база катап темп деп кыйгырып салып, эң бедик бурунчу-
лук ажилдары чайгарып негеттинип келген. Бодап-даа көрүзү.
Бис малды бедик шынарлыг чем-биле хандыгар дивиссе,
республикага хүнүнүң-үш муң тонна сизгени сарааттап ап
турар ужурулгусу бис.

Мал чемин белеткээр талазы-биле социалисттик чарыштын
бирги черинде Танды район чорбушкан. Ында барың 8 муң
тонна сизгени белеткээ, бо талазы-биле планын 40 амыг
хуу күөсеткен, 7 муң амыг тонна силосту, 315 тонна сенаж-
ты салган.

Малга четчир саныг чемин белеткээриниң эки
үлгөргө-чинээп Каа-Хем районда «Тилелге» колхоз көр-
гүзүп турар. Коммунист Александр Цветковтун удурупту
турар мал чемин белеткээр бригада сизген белеткээр планын 80
амыг хуу күөсеткен. Оон ыяа 60 тонна сенаж болгаш
800 тонна силос база салдырган.

Бий-Хем районда «Саян», «Улуг-Хемде», «УТНА 25 чылы»
совхозтар, Каа-Хемде «Октябрь 30 чылы» колхоз мал чеминиң
белеткелни бедик темп-биле чорудуп турарлар.

Мал чеминиң белеткелни эки чорудуп турар ажил-агыйлар-
ның удурутчулары болгаш тускай эртемчилери: «Инектин
суду»-дымдыла, удурутчулук башында, сазынының холун-
даа диңгир улегер чугуаңны, утказын, харын-даа оң шы-
нынын эки билгенер. Малды чем-биле хандыгарбын тургаш,
эйт, сүт болгаш дүк буурунун көвүдөдүп шылаас. Кило-
грамм эйт, сүт, дүк болгаш грам немелде деңки—оң шуп-
ту мал чеминиң дузазы-биле немежер, бүдөр.

Мал чеминиң белеткелни чогур кичээнгей салбайн ту-
рар районнар бар. Оларга хамыктың мурнунда Бай-Тайга,
Барыш-Хемчик, Өвөр районнар болгаш Кызыл хоорай Со-
вединиң ажил-агыйлары хаммаарып. Кызыл хоорай Со-
вединиң «Төр-Хөл» колхоз эртен чымын мал чемин четтес белет-
кээ, малын чудадып кыштаанын мурнунда-ла шугумчулук
турган болгаш. Ынчалза-даа ол ажил-агыйлар удурутчула-
ры оон түңгөлүндүр. Эртен чымын ындай байдалга үс-
түнде ады үнгөн районнарнын чамын ажил-агыйлары база
таварышп турган. Бо чымын ол байдалдар эттиними турарын
алгаш көргө, ук черлерде партия, совет, ажил-агый орган-
нарының удурутчулары эртен чылдың уржуктарын утуп
турары тодагый-дыр.

Танды районда «Россия», Барыш-Хемчикте «Шеклээр»
совхозтарда мал чеминиң белеткелни бедик темп-биле чорудуп турар.
Бир эвес, чамдын ажил-агыйлар советү үезде мал чеминиң
белеткелни темпизин элзеп бедиктен болгаш, үстүнде
ажыл-агыйлар чаңгыс черде талтавышан турарлар.

Мал чеминиң белеткээриниң депшигелгил араларын: се-
наж салыры, витаминиң сизген далганын белеткээрин база
сизгени салгынадышымын-биле кургадып алырын ар-
гаш калбартышан турары четтес. Оон туржук, депшигелгил ар-
гаш техниканы бедик четте ажилаттырмай турар. Чимээ,
сизген далганын белеткээр АБМ-0,4 агрегаттары Дуржукла
станциязынга, «Знегес», «УТНА 25 чылы» совхозтарга тур-
гускан. Оларның чүгө Дуржукла станциязында турары чү-
гээр ажилдап турар, өскө черлердээ барың ажилаттырмай
келген. Оларны ийи элзеп-биле ажилдадыр тургаш, чаңгыс
элзегде бедик четте ажилдаптайн турары четтес.

Бистин ажил-агыйларыбыс амыг үезде дүжүт ажалдады
массалыг калбарышкын бүдүүзүнде турарлар. Дүжүт ажал-
дады эгелер бергенде кой күштү ынаар мөөнээр, мал чеминиң
белеткелинде ажилдап турар техниканы болгаш кичи-
лерин шуптузун дүжүт ажалдадымын оңтап ужурулгусу дээр
хөңнерге алыскап көрөк. Оң кайызын-даа деңге чорудар хе-
рек. Мал чемин өй-шаанда белеткел ап чет-
тигилген ажил-агыйларнын күмү дүжүт ажалдадымын чоруу-
ларынче улааны бээр билдингир. Ол болза ажил-херекти эки
организмизаан удурутчуларын ойнап алышкыны болур.

Мал чеминиң белеткелинде ажилдап турарларның өртүзү-
га социалисттик чарышты улгү калбартырын, ында ажилдап
турарларнын материалдыг болгаш моральдыг сонургалын
бедиктер СЭКП обкомунун ийги пленуми аңзаалп айткан
болгаш. Ол хиреде-ле элзеп кой ажил-агыйларнын удурутчула-
ры болгаш партия организациаларынын секретарылар оң-
че чогур кичээнгей салбайн турарлар. Ынчалгаш мурнакчы
ажылдап турарлар өй-шаанда мадулуп үнөйин, чалгалар,
ажыл шагы үзүр кичилер икөөрөйин турар. Амылдың нигити
ажыл-биле ызынаар, күш-ажылдың буурунчулук бедикес
чоруп база ыяла.

Каа-Хем районда «Тилелге» колхозтун баштаар чери, ында
партия организациазы мал чеминиң белеткелинде ажил-
дап турарларнын ажилын бедик хонгаш-ла түңгөлү, шылга-
раанарын шаңкап-мантап, көргүзүп болгаш хүндүлөп сам-
бырзизинга демделеп турар. Ёске черлерге ажилдап база ын-
чаар организастап чүгө болбазып?

Партийни-организастыг болгаш партийни-политиктиг
ажылдың таву амыг үезде сизгени, таражы бригадаларже,
ында ажилдап турар кичилерге уланган турар ужурулгусу.
Култура-массалыг ажил база ындай улаанышкынын тур-
рар алаар.

Ам мал чемин белеткээр талазы-биле ажил темпизин дүргө-
дизин негеп келген үезде бригада, форма бурунче күш-ажыл-
дың буурунчулук бедикер, курлавырларын дилеп тывары,
социалисттик чарышты дээштик организастаары эң чугула.

Юрий Гагаринге

СЫДАНЫ ХООРАЙЫ.
(СЭТА). Августун 18-те Ю. А.
Гагарин аттыг космонавтар
белеткээр төшке Совет Эмге-
ктеринин Мадыры. ССР-ниң
ужуудуучу-космонавты Юрий
Александрович Гагаринге турас-
калды айткан.

Оң авторлары Борис Дю-
жее, Александр Захаров олар

космостун баштайгы ажалдык
чыгышын скульптуралыг порт-
ретин оон бодушта дыкка де-
мей кылдыр синаип тургус-
кан.

Тураскалды ажалдарыга
суратлыг эртемдөөр, космо-
навтар Совет Армиянын хөй-
ниязына төлөөлөкчилери ки-
ришкөөр.

«Тыва даг-дугу» комбинатта улетир бүдүргүлөр комбинатынын Николай Са-
ликовка удуруткан бетонщиктер бригаданы эки ажилдап, чартык чылда алган со-
циалисттик хүдээлгени ажыр күөсеткен.

Улетир бүдүргүлөр комбинатынын коллектив ийги квартила барааныг
продуция бүдүрүшүн планын 122,2 ону сазып-саарарын 110,3 хуу, бир ажил-
чыга олаштыр норманы 122 хуу чедирген.

ЧУРУКТА: Н. Саликовтун бетонщиктер бригаданын кезиктирери.
К. САРЫГ-ООЛДУҢ ФОТОСУ.

Бедик көргүзүлгөр

«Тыва туду» президиум
Кызылда улетир бүдүргү-
лөр комбинатынын коллек-
тив бо хүннерде эки ажил-
дап, кол чедер шалдан
ажыр продукцияны берип
турар.

Чүгө эркен мөөк айла
1748 кубометр мийн матери-
алдарын, 4800 кубометр ки-
лосту, 400 кубометр элзеп
демир-бетон, 1900 дөрбөчө
метр сенаж болгаш эки-
териниң ызын бүдүрүш, хер-
екчилерге берген.

Эркен айыны түңгөлдөр-
биле эки көргүзүлгү мийн дил-
ер лех чедип ап, 30,8 муң
рублун продукцияны бүдү-
рүп турган, ону 47,3 муңга
чедирип, планын 153,6 хуу
күөсеткен. Ол ыппаш комби-
наттын Хову-Аксыда участо-
гу болгаш демир-бетон бүдү-
рүш участогу коллективте-
ри база планын 13-18 хуу
ажыр күөсөдирин чедип ала-
ган.

Бо чылдың үшкү кварта-
лында планын далгазып те-
диктигилгил күөсөдирин че-
дип алып сорулга-биле соци-
алисттик чарышты калбартып,
кызылдан база августун он
беш хонунун планын август
7-де күөсөдир деп хүдээлге-
зинге элзеп болган. Нигитизинде
чүгө плавдан ажалар 35
муң рублун продукцияны
салгарган. Күп-ажаадык бу-
дүрүшү 6,5 хуу бедик.

Комбинаттын 7 ай нигити-
ле көргүзүлгү эркен чыл-
дың ба үсүндө көргүзүлгө-
раада бедик болуп турары
өөрүчүт.

БИСТИН КОРР.

ЧАРЫШТЫҢ ТИЛЕКЧИЗИ

Нигитизин малгыга четчир
кылдыр чек курлавырын тур-
гуулар дөш социалисттик ча-
рыш Өвөр районун «Торпа-
лы» совхозунун хойжу бри-
гадаларынын аразында кал-
барган.

Эркенниң «Коммунизмче
орук» колхозта ажил коммун-
ист Куден Базымын удуру-
тканы хойжу бригаданың ке-
лиги улетир нигитизин мал-
гыга четчир саныг чемин бе-
леткөп алып дөш, бо хүн-
нерде кызыл ажилдап турар-
лар.

Бригадада он ийи малчы
өргө бар. Колхоз баштаар че-

Бо чугула херекке хойжу
бүрүз бодунун салышкы-
нын кирип турар. Амыг үе-
де хайгыккан ажил-иштин
мурнуку одуруула Чооланын.
Кара-Талдың хойжу бригада-
лары чоруп турар. Олар

Ажыл шалыпкын

ри оларга нигитизин-биле 100
тонна сизгени белеткээр
олаштыр берген. Бригада
эки Бааы сизген белеткээр
ажылды хойжулар ортузунга
мергенкадыг организастаан.

боттарынын аразында чарыш-
тыр. Амдында Тыва
АССР-ниң алдарлыг малчыны
эп Д. Саянчир-оолдун брига-
дамы тилекчи болган. Ол
бригада 200 тонна амыг си-
генин белеткөөн.

Т. ДАМБАЖЫК.

Оон түңгөлдө малчынар
82 тонна сизгени кезип белет-
көөн, сарааттап алган. Олар
сизген белеткелни дооснаш,
ам удаас потан суузын
аныап алырыны кирер деп
турар. Бригада ногаан суузын
250 тоннамын белеткөп азыр
планын.

Н. ДАКАА.

Ажылдаары хөглүг, солун-даа

«Тээли» совхозтун сизген
шодоринде болгаш көмөр
улаарында малга эки шынар-
лыг кой сизгени болгаш бу-
дук-бүрүк белеткээр дөш
ажыл ишт тууук. Ылангы
ажиыктар, элзеп школар
бо ажилда уаг күп болуп ту-
рар.

Хемчик ууунда Алаак дөш
тер совхозтун девискээринде
эки сизгенин чедирер деп би-
раа. Ында ам үш салбары
келген ажиыктар бригадалары
ажылдап эгелзеп. Олар майна
көп-ле үр болбаан-даа болза,
ажыл шынарлыг. Көш-ла
хонукта дыкка уагт сес
уагт сараат бедик үзүп
көргө. Күбү эргекчилер Ва-

дерий Салтанка удуруткан
Бай-Тал салбарынын 20 ки-
ши составтап ажиыктар брига-
дамы мурнуку одурууда чоруп
турар. Кызыл-Даг ортумак
школанын башкыны Ара-
тан Болот-оолга удуруткан 11
кызыл устук кыстарын
өөрөткүчтер бригаданы бол-
ган Кызыл хоорайнын аны-
бүрү өөрөдөлгө черлеринде
өөрөтүп турар 9 киши состав-
тыг студенттер бригаданы
башкы институттун студен-
ти Контга Алыгынын
улурулганын-биле өскөлдөп
дулак чок ажилдап турар.

Сиген кезедеде ажил-
дап турар ажиыктарын совхо-
зун дирекциязы болган мыда

комсомол комитети ойваар хе-
рескөөдөр-биле эки ханды-
гар. Ажиыктар ажилдап хо-
стут шактарында хош бомбу-
ге, шидыраага бригадалар а-
рамын маргалааларын эрти-
рин келген. Спортчу мар-
галаалар организастаарыга сту-
денттер Олег Салган, Володя
Хомунку, Контга Адыганы
дыкка адепкейлиг кирип, ке-
жээлдер пил-үн баянгарын
үлгөлдөп-биле ногаан шыкка
хонук танышкын ойнап ки-
рипкеде ажиыктар ажилдап
шылаашкын беши уттулар.

— Бисте амыг төсөтү, со-
лун-даа — деп, ажиыктар чу-
таалан турарлар.

Б. БАРБА.

Мурнакчы звено

Улуг-Хем районда «УТКА
25 чылы» совхозтун Ак-Турт
салбыры бо чымын 730 тонна
сизгени мал чеминге белет-
кээр планын. Бо чугула со-
рутамын чогур үезинде күө-
сөдир дөш салбарда сизген
көсөр үш звенопу тургускан.

Оларын бирозин Сөөктү-
дөш деп черде сизген кезип
турар. Ында үш агрегат бол-
ган. Амдын Адын-оол удуруткан
бо звено 270 гектар черин

сизгенин кестирген, 137 тонна
сизгенин болуп сарааттаан.
Звенода трактористтер Лава
Шофер-оол, Дичит Комкеев,
Семен Уураак олар үзүп
үрүзүп ажыр күөсөдир ту-
рар.

Дартай-оол Комбайн, Ми-
халл Дартай-оол олар сараат-
тап турар болгаш үзүп
хүн бирде 120—130 хуу че-
дирип турар.

М. ЛАМА.

Кышка белеткел

Ол-ла совхозтун Ак-Турт салбыр,
мыда кул-
тура албан черлерин олар маш,
хөмүр-даш-биле хандыр-
тылган. Чүгө мийиш бедик 50
кубометрин белеткээш,
сөөрткен.

Чоокку хүннерде 100 кубометр
машын тусту-те организаста-
шылара чедирген турар. Салбыр-
ның механизатору Н. Кы-
зыл-оол олар тууларын сөөртүп
идеикейлиг кирип,
эки ажилдап турар.

Салбыр баштаар чери болгаш көдө
Совет кышка уду-
р олар хөмүр-даш, мийн белеткелни
эки организастаан.

К. КОМБУ.

Будук-бүрү белеткели

Улуг-Хем районда Идаван
аттыг совхозтун ажил-ишчи-
лери мал чеминиң белетке-
лде кызылмай ажилдап
турар.

Хараганын-Балык 115 тон-
на будук-бүрү белеткелни,
Оймас сүт-барап фермада
сөөртүп чедирген. Өргө бүрү-

зү 100 кг будук-бүрү белет-
кээр хүдээлгени алган. Сөөг-
гү хүннерде 5 тонна будук-бү-
рү чыдыган.

Чодураанын 30 хан мо-
молчулары шиф организаста-
таш, бар тонна амыг будук-
бүрү база белеткөөн.

Н. СУНДУП-ООЛ.

БИЛИГЖЕ ЧҮТКҮЛДҮ ОТТУРАР

КОРРЕСПОНДЕНТ: Парти-
ниң XXIV съездинде СЭКП
ТК-ның Чингиз Секретары
Л. П. Брежневтин Отметту
патекселинде совет ажиык-
терин дең-десип улаан-болла сай-
зыралыгыча онза кичээлге
саалдыган болгаш. Өөрөдөлгө
ук айтырыны шиктирилээр-
ынче кол ролду ойнап ту-
рар.

Өөрөдөлгө эң-не таар-
ымчалыг аркаан калдыг деп
бодат турар силер, эң ми-
нстр?

МИНИСТР: Орус эртем-
дөөр бирозин мында деп чу-
галгаанын чилекке кирип
көргө: «Улус өөрөдөлгө-
ниң айтырыны эң-не таарым-
чалыг шиктирилээр эң-не
мында ботун-иштин сес чыл
өөрөдөлгөни боттадырнып
кирген болгаш бис. Партия-
ның XXIII съездинде бүгү-
нүшкү ортумак өөрөдөлгө-
лөчү шиктирилээр боттады-
рын эгелзеп шиктирилээр.
СЭКП-ниң XXIV съездинде
бо беш чылда бүгү-нүшкү
ортумак өөрөдөлгөни бүрү
боттадырнып шиктирилээр.

Бүгү дөстөгө билигтер
суратлыг кимик Дмитрий
Менделеев ук сөөртин бо
түс чылдың эгелзиде чугула-
лаан. Ол-ла үезде Россияга чо-
руткан чыл чүгү көргүсө-
виле дөргө, бедик кичил
дөртү-ле номчун билбес бо-
лган.

Оон бээр чартык чүс чыл-
да билиг амыг үе эркен
болгаш, чурттагыч чылдун 1970

чылда болгаш чыааңдын чам-
дын түңгөлдөрүн көрөзү.
1970 чылда ССР-ниң 241 ма-
лыл чурттагыч чолуудан
чүгө калп муң хире кижик,
көдүндү элзеп уагт назы-
лыгар, бижик билбес болган.
Бүгү-ле ажилдешкен рес-
публикаларда бижик билбес
чорук пилде-ла улаатканын
чугула. Чаа тургустууга совет
курулушун баштайгы декрет-
териниң бирозин В. И. Ленин-
ниң ат салгыны бижик бил-
бес чорукту удуткаарышкын
декредит болган.

1930 чылда бүгү-нүшкү
эге өөрөдөлгөниң оон да-
рып 1939 чылда бүгү-нүшкү
чыл чедип чыл өөрөдөлгө-
ниң оон соода 1958
чылда бүгү-нүшкү сес чыл
өөрөдөлгөни боттадырнып
кирген болгаш бис. Партия-
ның XXIII съездинде бүгү-
нүшкү ортумак өөрөдөлгө-
лөчү шиктирилээр боттады-
рын эгелзеп шиктирилээр.
СЭКП-ниң XXIV съездинде
бо беш чылда бүгү-нүшкү
ортумак өөрөдөлгөни бүрү
боттадырнып шиктирилээр.

Ортаа Азия болгаш Кызыл
Солук чүктүк районнарында
чолуун эртем-билигнин
декил дүргө бедик тура-
рын сани-турар херекчилер ту-
рар. Шаала ол чертер эң хо-
жуудай турганы номчукчу-
га билигтер. 1939 чылда

Киргизиянын улус ажил-
даарында муң чурттагыч бу-
рунче дөш болгаш ортумак
эртимчилерин саны чүгө-
ле 56 киши болган. 1970 чыл-
да ук сал 643 киши чеген.
Киргизиянын ону Октябрь
революциянын мурнууда
укук-бижик чок чораян бо-
лган.

КОРРЕСПОНДЕНТ: Сес
класс доосканын 80 хуу-
ду дозу ортумак эртемче-
дип ал турарын партиянын
XXIV съездинде чугалаан
силер. Нигит билиг школа-
зында анында ортумак эртем
чедип алырыны калдыг
оруктары бары?

МИНИСТР: Сес класс доозуп
турарларын мурнууда бети
дөргө-ле үш азын орук бар.
Бирезде, тос, он класстар
өөрөтүп, оон анында тускай
ортумак өөрөдөлгө черлери,
ол ыппаш профтехучилище-
лери калдыг орукту пилли
алыры доозукчуларын бот-
тарында хаммаарып. Үш-
дөрт чыл дургуунда ортумак
эртем чедип алышкан,
ажылды тускай мергенкады
чедип алып профтехучили-
щелерин системанын кал-
бартын турар бис.

КОРРЕСПОНДЕНТ: Эге
школага өөрөдөлгө үш чыл-
ды болдурун калдыг бооп
турарын чугалап көрүрөм.

МИНИСТР: Ук системанын

таарымчалымын амыдырал ба-
дытаан. Бистин чуртузунга
эртем-техникте, дөш-иштин
шакын ажилдады-биле
улус өөрөдөлгөниң чамдын
чугулаалары холбашкан. Эр-
темчилер чүгө дөш чадзын
энес, харын оон фундамен-
ти, ортумак школага өөрөдөл-
гөни чедип алып чүдүлгө
аде көрдүп турар. Програм-
мада эрги чүдүлгөни чайла-
кан, чаа чүдүлгөни кириген.
Эге школага үш чылдыг өөрө-
дөлгөни пилчир дөш чаа
программа баугарат төлөөлө
өөрөдөлгөни чүс-чүс класс-
тарга чоруткан бис. Түңгө-
лө эки болган.

Суратлыг орус педагог Кон-
стантин Ушинский өөрөдөлгө
дөргө билг-биле доозукчу-
наар саны энес, харын бүгү
палыда билигге чүткүлдү от-
турду дөш кымыр кымыс-
чыр дош. Школанын чаа про-
граммалары пак мыдыг со-
рутамын салып турар.

КОРРЕСПОНДЕНТ: Өөрө-
дөлгөниң амыг системаны
аалдып урууларын согуура-
лар өй-шаанда нелдеринге
дузалаан турар ирги бе?

МИНИСТР: Ол кончук чүгү-
ла ай

Чоруун чогузун, Павел Семенович!

Кызыл — Хандагайты — Мугур-Аксун... Бо орутуп автомашина-биле чорук кылар дээ, чиге-ле беш чүс он алды километрин эртер боор чүве. Бо автоорук кожовыста акмунда Моос Арат Республика-нын девискээрин таварты өрткөн. Ынчангаш найырадыг туртуту автоорук-биле 204 километрин эртер болтай. Орутуп хемчөөлүзү, ас-фальттыг орук Чадаана хоорайга төтүн ээр болганда, шаптарынын дээрн билдиртир. Уау орук хой-хой арттыр, хемчөөлү, олугачтыгы, чога-оргаларын кежир чаттырган. Кара-четтес хом-шолдор, арга-сынар, хем-шыналар карака-сочуп-ла турар. Спидометр шапта ортума-биле бежен-ал-дан километрин эртер ора-ны көртүзүп турда, орутуп уауу улам-ла талымын оргазгыт.

А ыңгарга амдыралчы, найыралчы бо орутуп кынар ажилдап турары? Бо айты-рымга каксы-даа бол, бүтүр-мүг тола ханынын бөөр сору-га-биле, мен бо уаада респу-бликанын тергекчилер эвеле-лини чылаачы Павел Семен-ович Казанцевтиң ажил-уулуларын дугайын сону-гу-гай.

П. С. Казанцевтиң амды-рал болгаш күш-ажыл намы-ра дика боудун кижичүе. Ол болза 1923 чылда кожовыста Хакас автономнуг областин Таштин суруга орус тараа-нын Семён Игнатьевич Казанцевтиң өт-бүдүзүгө турттугун. Па-вельдин бир убазы Якут АССР-де хоочун башкы. Бир акым-ды Тывада 1932 чылдан чылаачы, келер чылын пенсияже үер. А база бир убазы, акым үр үеде үзүктөл чок ажилдаш, күш-ажыл пенсиянын алган-нар.

Бистин чуртувуста өскө-хой-хой кижилерин өт-бү-леринде ышкаш, П. С. Казан-цев күш-ажыл өт-бүлөгө төртүтүнгөн-дир, оон ынай ол сес чыл школан дикоскан, Совет Армияга шерит албанын эрттирп, Ала-чурттуң Улуг дайынына киришкен.

А ыңгарга намырады өскө-келерден оваланын ытгалы берги дег терини онза чүве чок ышкыжыл. Ынды-даа бол-за, бо боудун чылаачы-биле ка-рак көрүп, хол туттуп, уауу орутка калы чорук кылар хал-тар кежир тавары берзе, оон-биле чолукшуп чугаалаш бергилерге, оон амдыралын-да, күш-ажылында онзагай ча-

раш шынарлар барын эскерип, харын-даа сеткил хандыр ма-гадар килер.

Павел Семенович Казанцев болза ортума-сынныг, чаба-гар ак шырайлыг, орустарын дег эвес, сыгыр карактарын (даады-ла хат-шууганнныг, изиг, сооктуг уауу орутка чо-руур болганын боор) кижичүе. Бир дугаар көргөш, ону чүве ытталас кижичүе деп бодал болур. Шынында, ол чу-галалса, халүнде чугаакыр ийин.

Ам П. С. Казанцевтиң бо-дун, төптүг шынарларын ном-чукчуларга сонугардып кө-рей. Хамыктын мурунда, Па-вель Семенович чамдык чыла-ачылар ышкаш, арага-дарыга сунуу чок кижичүе. Орутка ол шуут ишпес, даады элээр чо-рууп чачыккан, артында-ла таакпалаас болдур ийин. Орутка оон онзагай сагыш чо-вар чүвези—машыны, орук. А доктаган теринге машы-ның «дынааалар», шынчыл-лар, ол, кургаг пөс-биле оон хөрөөн чүлүтүр, байгы күжүн машынынын кылаш-халы-жыны, кылар-чар материал-дарын шын чарыгалыгче салыр. Ындыг сагыш чован-гыр, оварычылгыч болганда, оон машынынын чорук бо-лза, чеченчиди чугаалаарга, ы-за кирген «Челер-Бораның че-лечи, Чыраа-Бораның чыраа-зы» дег, халз чок чүве боор.

Ындыгын уаурунда Павел Семенович Тыва республика-сына 1948 чылдан бээр миң-чага дээр үзүктөл чок чыла-чылап, хой ялы бараанарын соо-рутуп ажилдап келген. Ол чамгыс-даа овал-ондак кы-лып көрбөз. Совет Армиянын албанын ол база-ла үш чыл-дын иштинде чылаачылап эр-тирген. Ындыг болганда, ол ам таптыгы-ла 26 чыл чылаачы-лаан. Ынча чылдарда овал-он-дак чок, өрөс-шудургу ажил-дап келген, П. С. Казанцев—Тыва республикасынын хоочун болгаш хүндүлдег ажилда-чымы апарганы таварыла эвес.

Боудун чылаачы Павел Семеновичтиң амдыралына сөөлүг чылдар улуг өөрүшкү-лерин эске-ле. 1968 чылда П. С. Казанцевти «Коммуни-ст күш-ажылдын шалыңчы-аы», 1969 чылда «Овал-он-дак чокка шудургу ажилды дээр» хөрөк демдээ-биле ша-наан-дыр ийин. Ленинчи юби-лейини чылаачы алаа «Совет кооперациянын терини» деп хөрөк демдээ тыыскаан. Чо-лаачынын хөрөөнде Ала-чурт дайынына шыгалары дээр 4

медальдарын денталары чо-руутуп күш-ажыл демдегел-деринге сөс халдыра немеп калынар.

Кижичүе амдырал-чурт-талгазы, күш-ажылы база ме-дерелдиг сагыла-чуртум-биле алдаржыр болтай. Биринчээр чугаалаарга, Тыванын хоочун чылаачыларын санында кир-ген П. С. Казанцевтиң күш-ажылчы алдар-алы база-ла оон үндөзүлүгүнүн төртүтүгүн-дир. Хоочун фронтучу, комму-нист күш-ажылдын шалың-чызы Павел Семенович күш-ажылчы ат-адарын төлөтүп эдилеп чорутуу дыка өөрү-чүт.

Ындыг төлөтүп кижичи чүгө өт-бүдүзүгө, ажилдап турар коллективинге-даа эвес, харын бүгү чон хүндүлгө көр алаар чүве. Ол база-ла совет буюнуң чаагай чачыларын-нын, менги чечээ дег, көсүк илерин деп көрүп турар бис. Ынчангаш тываларын бир үдөгөр чугаазында дег, «көр-бөз чери, көлүрбөз хонээ чок» бо кижичи Тыва АССР-ини кайы-даа суур, хоорайла-рында эки тамыры. Мында ба-за-ла уауу бир ийин. П. С. Казанцев төрөн Тыванын 23 чылдар дургузунда чамгыс чеге үзүктөл чокка чыла-чылап келген.

Иштиги районнарың төп-теринге байтык, автомашина бестин четпез чегерге орук изекчилериниң бирээ. 1948 чыл. Мөңгү-Тайга районы Тыва республикасынын авто-машинага бараанарын өөрү-биле калы ол бир дугаар эк-келген. 1950 чыл. Тожу рай-онга бөлүк энтузиастар-биле ол база бир дугаар чеге бер-ген. Бай-Тайганын «Кара-Хөл», Мөңгү-Тайганын «Ме-ген-Бурен» колхозтарында ол база-ла баштай чораш чыла-чыларын бирээ.

П. С. Казанцев рес-пуб-лика баштаар чегиниң халас пүтөкчө-биле 1970 чылда Совет Эвилелиниң маадыр хоорайларына ай дургузунда туристтер чораш, дайын чыл-дарында чаалажып чораш чег-лериниң чечетелин сайыра-нын магадап көр ас-кежик-тин болган.

Чылаачы П. С. Казанцев — күш-ажылчы, төлөтүп кижичүе. Ынчангаш оон бүгү-ле күзөл-бодалары бүдүп, чораш чорук кезеде чогун чорзун!

А. БЕГЗИ.

Мугур-Аксун суур.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХИМНЕРДЕ

Тарааны — күрүнеге

СОФИЯ. (СЭТА). Болгариянын көдөз ишчилери бо чылын тараа культураларынын тергин дүжүдүн өстүрүп алган. Амгы үеде күрүнеге тарааны массалык-биле садып турар. Дыка хой өкүртүгүр боттарынын планын даалгаларын күсү-дипкен.

Бургас өкүртүгү көдөз кооператорлары кызыл-тасты күрү-неге садарынын планын күсүдипкен болгаш ам доктааткан даалгадан амыр кызыл-тасты шыгжамыже кирип турар. Хасков өкүртүгү көдөз кооператорлары пландан амыр 10.000 тонна кызыл-тасты саткан. Тараа садары үргүлчү-вишаан.

«Польшага кылган»

ВАРШАВА. (СЭТА). Поль-шаның тудуг болгаш орук де-риг-херекселерин даштыкже үндүрери чыл келген тудум-на улам көвүдөн турар. Чүгө бо чылын бестин аскаваторлар-ны, дократ тергелерин, кө-дүрер краннарын, чүүл-бүрү чүдүрүкчү машиналарын бол-гаш өскө-даа дериг-херексе-лерин 400 миллион злотых-акша түгө даштыкже садып үндүр.

ПВР-нун орук болгаш тудуг машиналары кылыр үзүтүрү

бо чылын чаа-чаа бүдүрүл-дер-биле додунар. Амгы үеде Польшада ындыг машиналар-ны 50 ажыг заводтар кылгып үндүрүп турар. Ол бүдүрүл-гө чегерлер Совет Эвилелиниң за-водтары-биле бүтү талалыг ка-ды ажилдажыганы кылгып турар. Оон ачында ПВР улуг хөдүлдегил чурттарже, оон иштинде ГФР-же, Англия-же, Швейцария «Польшага кылган» деп маркалыг маши-наларын чорудар аргалы бооп турар.

Патриоттарның чедишкени

ХАНОЙ. (СЭТА). АПО-нуа дындап турары болза, Мур-нуу Вьетнамын патриоттар чокта чаа Бахо районуна дайыннын быжыгалыг чег-леринге чаа таварышкы-нар кылган, оон 311 солдат-тарын болгаш офицерлерин өлүргөн азы багылаан.

Ол-ла району Хосталга ше-риниң бир кезе Сайгонун ча-ла шериниң бир рота ча-

даг шерини шунтузун уу-т-каан.

Хосталганын Улусчу чап-сектиг күштери ноль айда Куанчи болгаш Тхатхен мо-жуларга америк-сайгон шер-игерин 400 солдаттарын чы-каалдан үндүргөн, 23 шериг маашынын уууткаан, 6 верто-летту дүжүр аткан, дыка хой салыг бөө-чепсекти хулап алган.

МАР. Дархан хоорайның үзүтүр төвүндө хоюгакчы Нораң улуг хүндүткел-дигеринч бирээ. Аңаа эң нарын хөпирлг ажилдарын даандырып турар. Нораң аңаа чөвбө чыл ажилдап келгенинч дүргүзүндө болуңу кол ажилдан өскө чүдүдериң баш шиггөдип алган. Ынчалза-даа ажилга бергелер туруп келе, ол болуңу совет өңүтү москвачы Борис Полухин-биле (чурута ол талааның) бо-ла сүмөдөж берген турар.

Е. ТЕРЕНТЬЕВИЧ фотоу.

(СЭТА-нын фотохроникасы).

Найырал, кады ажилдажылганың

ДЕЛИ. (СЭТА). «Тайбын, найырал болгаш кады ажил-дажылга дугайында Көдөзгө ат салган чорук Индияда сөрүк киришкениң болгаш көдүр-лүшкүңүг байдалы болду-руп, индий нациянын сагыш-сеткилин сергеткен» — деп, Төп-сакзактын калык камгалаа жи-

херечизи

нистри Ума Шанкар Дикшит СЭТА-нын корреспондентин-биле беседазында меделген. Ол көдөз Азияда нинти байдал-ды чогучалыг болдурар, Ин-достанда дүштүктүг чорукту

чавырдылар, милитаризм-нин күштеринге болгаш да-нын кысыкчыларга шыг-гы сагыныгы болур. Ол бистин чурттарыны азында бүтү талалыг кады ажилда-жылганы улам хөгжүдериңе иди бээр деп, У. Ш. Дикшит түнелинде меделген.

АЖЫЛЧЫННАРЫНЫҢ ХАРЫЫЗЫ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Пре-зидент Никсон чурттуң эконо-миктиң байдалын онза бай-далга чарлаа-даа болза АКШ-тын барың өрткөтүгүр порт ажилчыларын боттарынын барың ийи ай үргүлчүлөс ту-рар ажил соксадышкыны

ам-даа үргүлчүлөсүгө шийтирилгенин дугайын чар-лаан. Нью-Йорктун телефон албанын пикет-таңымыда турар ажилдакчылар, Огайо штаттын автомобиль тудукчу-лары, Хьюстонун тудукчула-ры болгаш америк ажилчы чоннарның өскө-даа отрядта-ры база-ла ымыг шийтирин үндүргөшөр. Ажил төлөвирин чамгыс денелге тургузар ду-гайында Никсонун чааваң шийтирилгенин утаанын ажил соксадышкынынын кири-лишчилер «Ак бажын бистин кырымысче бомба өскөтканы-биле домей» — деп, илердеп турарлар. Бүдүрүлгө элээр-биле коллективтик керөөлөр-ин катал чарары-биле үргү-лчүлөдиг чугаалажышкы-

нар кылды укаруат профес-сиздериниң бүтү чуртта кек-күннери «ажил соксадышкы-ларының килеңкөөнүгө бол-гаш хомудалыг» каттыккан турар деп «Кристич савес монитор» солун бижээ. Проф-эвилелдеринде каттыккан америк ажилчынар ажил тө-лөвирин контролдаар деп ча-актын чарлаанын удуу де-мисеиринге беленип солун меделген.

Президент чаа экономиктиг программаны ажилчы чонна-рага удуу болгаш «чаа-биле профивилелдеринде организа-таттыган ажилчыларның аразында ханы тамыны» ту-руп турарын херечилеп турар деп «Нью-Йорк таймс» солун минин бижээ.

Чазакка идегевестеэн

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Пен-тагонун чамгыс документле-рин парлап чорук Вьетнам-да дайын талаа-биле америк улустун чазакка идегевес чор-уун улам күштелдирип ту-рар. Ол дугайын Харистич институтун салган айты-рыларда хой-ниятиң берген саапа-онадарының түңсөдери тодаргай-биле чугаалап турар.

Айтырган кижилерин 76 хууу президент Никсонун политиканын буруу шаан көр-ген, чүге дөргө ол Вьетнам-да дайынны улам өскөткөн.

Ол ышкыш айтырыга ха-рымаалар амгы республи-камын эрө-чакыргайыг поли-тикамын оон кылды-ла эки эвес деп көрүп турарлар. Ын-чангаш айтырыга хары-мааларын 61 хууу прези-дент Никсонун Инди-Кмат талаа-биле политикамын бу-руудалып турарлар.

Индиянын компартиясының кыгыры

ДЕЛИ. (СЭТА). Пакистанын Улусчу лига партиянын даргазы Муджиб Рахманын амы-тыныга чедип болур кыжанышкының чорукка Индиянын Коммунист партия-сы «сагыш-сеткил дүвүзүлгө» илереп тур деп ИКП-ниң Национал Чөвүлгөсү инди тараптан резолюцияны ча-гаалап турар. Муджиб Рахманын амы-тынын камгалап алыр болгаш оон хостаарын чедип алыр сорулга-биле паки-стан чазакка сагындарынче бүтү хосталга ымакшыдыг, демократтык болгаш депшилетиг күштерин ИКП кыйгырткан.

Чаа демирорук

ДАМАСК. (СЭТА). Лата-кия — Камышлы аразында эң чуттаа демир-орук шутуму Совет Эвилелиниң техниктиг дузаалачымын ачымында чедишкенин туттунуп турар деп Сириянын транспорт ми-нистри Омар Сибаи «Аль-Баас» солунун корреспондент-

тизине меделген. Ол 750 ки-лометр дүртүгү орук чурттуң чуттаа экономиктиг төптери-биле Латакия портту тудушту-рар. Оон чүкө сөөртүр хем-чөөлү баштайгы үе-чаада 1,5 миллион тонна, а оон соода — 3 миллион тонна чегер деп Сибаи меделген.

«Худсон» чазылган

САНТАЯГО. (СЭТА). Чили-ниң Айсен жомкузунда «Худ-сон» вулканын күштүг чак-тышкыны болган. Иңг ма-лгантып болгаш вулкан хүд-вүн агымнары Хемулес хем-ниң шылааында улуг деис-көзүн шыла алган.

Вулканын доктадыр 100 километр чегре хүд-биле бу-галашан кудушкунуг чакы-ташкы болуп өрткөн. Баш-

тайгы түнөөл дугаар алдыга, чүс аныг кийи не чон чик-кен. Бойдустун бо улуг айымалыга таварышкан эвөөс чонуг ол райоңче эр-ге-чакыргалар камгалаа от-рядтарын чоруткан. Багай арга болгаш самолет кова-рыга таарымчалыг терде хой күдүлү доурак камгалаа ажилдарыга самолеттарын асылгаарга чок болдуруп турар.

ШУГУЛДАНЧЫГ-ДЫР, ЧҮГЕ?

Радиодан бистин улуг Төрөн чуртувус-тун иштинде болгаш делегеле болуп турар болушкунуларын, тоску беш чылдын маадырлыг күш-ажылчы кижилеринин арга-дуржулазын, өрткөн култура уран чүдүгүн чаа-чаа чедиш-кенин сагыш-сеткил ханын дыңаап орап бис.

Ону чонга бараан болдурарыга район-нун харылааа чери улуг рольду ой-нап турары, радио четкилерин тусай эр-темин кадрлар-биле хандырып четчелээ-ри улуг ужу-дугалыг сорулга дээрн бил-диргир.

Танды районун радио четкизиңде тех-никтиг үрөшкениң чыдааанында 1971 чылдың эгезинде бээр күрүнениң Тандыда Дуржулага станцияның Хадм-

Аксун салбырының чуртталга бажындарында 40 ажыг радио топкалары доктаа-мал ажилдап турар. Чамдык бажы-нарда мырынай ытталас, өскөлөринде чугас сымарынар апаргылаан.

Ону кижичи сонугарга дыңаар хамаан чок, кижилерин шугулаадып турар апар-га. Салбырын чуртталгалары үрөген шугумун эрттирп алыр сорулга-биле ху-рал-сугаага чугаалажык, район, көдөз Совет депутаттарына негезинде чамгыс эвес удаа тургузуу келген. Оон кандыг-даа түнөөл үнөө.

Районун харылааа килдизиниң уду-рукчулары чонун чөптүг бо негезинде дарый кичөөнениң салып, техниктиг чет-кестерин эдер хемчегерин алыр негез-тинин келген.

О. ШАВЫ.

Аксун салбырының чуртталга бажындарында 40 ажыг радио топкалары доктаа-мал ажилдап турар. Чамдык бажы-нарда мырынай ытталас, өскөлөринде чугас сымарынар апаргылаан.

Ону кижичи сонугарга дыңаар хамаан чок, кижилерин шугулаадып турар апар-га. Салбырын чуртталгалары үрөген шугумун эрттирп алыр сорулга-биле ху-рал-сугаага чугаалажык, район, көдөз Совет депутаттарына негезинде чамгыс эвес удаа тургузуу келген. Оон кандыг-даа түнөөл үнөө.

Районун харылааа килдизиниң уду-рукчулары чонун чөптүг бо негезинде дарый кичөөнениң салып, техниктиг чет-кестерин эдер хемчегерин алыр негез-тинин келген.

О. ШАВЫ.

ТЫВАГА көдөз ажил-агы-нын коллективнаастары берге байдалдарга тавар-жып турган. Тываның көдөз чегинде алгы домисеи хуу-феодал аргышкынарын хар-ылаачылар-биле, култура-нын эң чамыс тургаам-биле намыраан намыраанын тур-ган.

Ындыг болза-даа революция сөөлүгүгө баштайгы он чыл-дарга-ла Тывага улуг өскө-кел-дишкенин болган. 1930 чылда совет өртемпериниң ду-заа-биле тыва бажыны чо-гадып тургускан, оон-биле култура революциянык эгезиңиң дээрн 40 хууу көдөз ажил-агы талаа-биле чөпсөк-хө-реселдерин апарган. Рево-люция сөөлүгө беш чыл бо-галла-ла үндөш чурттакчы чонун саны дүргөн өлүп э-лөө.

1926 чылда-ла Тываның үн-дөш чурттакчы чону 38,8 муң кижичүе. 1931 чылда Тывага 82,2 муң кижичүе чур-тап турган, оон иштинде үн-дөш чурттакчы чон 70 муң кижичүе болган, азы үндөш чурттакчы чонун саны рево-люция мурунда турганында 18 муң кижичүе немей өскөн. ТАР Совет Эвилелиниң ду-заа-биле курамын-агыларын болгаш коллективтик ажил-агыларын материал-техник-тиг базазын тургузарыңе кирген.

Ужең чылдарын эгезинде Тывага көдөз ажил-агы ма-

шиналары болгаш чөпсөк-хө-реселдерин, бүдүрүкчү ма-лдарын кирип эгезеэн. Совет чазак Тывага Улусчу револю-цияны 10 чыл оюуну байыр-лаан таварыштыр машина-трактор станцияны бөдөн кылдыр берген. 1931—1933 чылдарда СССР-ниң чазак 5 миллион хире рубль уауу хуусаалыг чылаачы-биле берген. Садик алыр чылаачы чө-гөс сөөлүгө ол чылаачы элөөн хойун дедир эгизтөп дең кичтирилээн. Оон-биле кады Совет Эвилели тусай эртем-чилер: агрономдары, зоо-ветинардыкчылары, меха-никтерин чоруткан, ол кижиче боттарынын билин бол-гаш мергезилин арат чонга дамчыдып берген.

1928 чылда Тываның орус чурттакчылыг суурларына та-раткан ажил-агыларын бү-дүрүлгө кооперативни эгезеэн. 1928 чылдың чамы-нда көдөз коммунисттерин удуртууга-биле тараачы-нар комитеттеринин бот-бот-тарына дузаалачыларын болгаш көдөз ажил-агыларын маашыла элпегелериниң хөв-ри-биле эң боуду бүдүрүлгө каттыжышкынары тургу-сунган.

1929 чылда ТАР-нын орус чурттакчылыг суурларына чөп ажилыңиң элпегелерин, а оон соода көдөз ажил-агы артындарын тургузарыңе эгезеэн. Эң баштайгы «Күш-ажылдын хостуу» көдөз ажил-агы артың ук черин

кулактарының калчаалыг удураанышкыны тургаа, кол-лективтик ажил-агынын артык күштүгүн 1929 чылда ко-лазып чылаачы оруданын хуу ажил-агынын турганын-да 25 хуу хой болган.

Тыванын орус чурттакчы-лыг суурларына колхозтарын тургусканы болгаш оларын улам иңай быжыгалаан көп-күн арат чонга улуг салды-рын чедирген. Тыва тараачы-нарын баштайгы бүдүрүлгө каттыжышкыны н а р ы н ы ч тыптып келгени база-ла 1928 чылга хамаалар.

1935 чылда ТАР-га 46 эште-жилгелер болгаш 9 көдөз ажил-агы каттыжышкыны-нары турган.

1934 чылда Бүгү-эвиле-диң В. И. Ленин аттыг кө-дөз ажил-агы өртемпериниң акдемиязынын элпегелерин-агыңиң базазында ажаа-де-моянык дузаалыг даян-ган, Тывага көдөз ажил-агынын Дуржулага станция-ларын тургускан, ол станция оон соода чөп ажилын чар-тыр херекке көчүгү улуг рольду болган.

Ужең чылдарын төвчү-үзүндө көдөз ажил-агы чөпсөкчөлөгүн 36 трактор, 2 комбайн, 149 илбир, 198 жатка, тараанын сооптавы-шаан кезер 141 машина, та-раа боттар 100 хире маши-на, 1104 ситен машина, 861 санын ат дырбаакы, тараа арыгдар 281 машина болган

өскө-даа чөпсөк-херекселдер бар аларган.

1944 чылда Тывага 4 куру-ве ажил-агылар, 21 көдөз ажил-агы артындары болган 123 чамасар турган. Тараачы ажил-агыларын 22 хууу колхозтарга кирген. Ол-ла чы-лын курамын-агылар болган колхозтар тарылаа шөлүгүн 40 хууу азы 60 муң га та-раа шөлүгү элөөп турган, олар курувеге тараа бөлеткенин 60 ажыг хуууу берип тур-ганын. Араттар ол-ла чылдан сууруңу чуртталгаже шилчип эгелээнер.

Тыва Совет Эвилелиниң со-ставына РСФСР-ниң автоном-нуг облазы кылдыр бактаан кирген 1944 чылда көдөз ажил-агынын иштин байдалы ымыг турган.

Тыва Совет Эвилелиниң со-ставына киргенден бөрү чү-лө 27 чыл эрткен. Ынчалза-даа төөгү талаа-биле шак ол кыска хуусааның иштинде мурунда жокудугал чорашан мала ажилдыг Тыва амыг үе-ниң техниказы-биле чөпсө-кчөлөң сайымрайтай, хой адырамы көдөз ажил-агыныг, бедик културтуг, улеттүрүп республика болу берген.

1953 чылда үррем хуу ажил-агылар араттарын болгаш чөп ажилдыг ажил-агыларын кооператив-ниң доогузуга, колхозтар болгаш совхозтар база маши-на-трактор станцияларын тур-густуган.

Көдөз ажил-агының мате-

риал-техниктиг базазын чыл-дыңаа быжыгып турар, 1953 чылда колхозтарга болгаш совхозтарга 1015 (он беш айт күштүг) трактор, 222 та-раа комбайн, 582 чүкк ма-шиназы бар болу берген. Кө-дөз ажил-агы техниказынын өрткө-үзүлгөсүн хемчөөдү 1 миллион 754 муң рубль чег-кен.

Статистиктиг саннар-биле алдыр, 1955 чылда Тывага тарылаа шөлү 117,2 муң га турган болгаш тараа култу-раларынын иштин дүжүдүн чылдамы 97 муң тонна бол-ган, оон иштинде кылаа-тас 64 муң тонна. Тарылаа шө-лүгүн структуралыг тараа култураларын 78,9 хуууу э-лөө.

Чаа өөрөдиге чылынга уткуштур

ОРУС ДЫЛДЫ ӨӨРЕНИРИ — ААС-КЕЖИК

Орус чечен чөпөлдөгү классиктерин бөдөн үнөтүшкөн, В. И. Лениндин дыл-домаан «андур болгаш сур-иңчүлүг» деп адаан. Бо сөстөр орус дылдың бодунга бүрүн хамаарып.

«Орус дылга Ленин чугаалап чоразан боорга, Ону ыңчангаш өөренип алыксаар мен» — деп, В. В. Маяковский бижиз. Орус дыл — делегей дилы. «Орус дылды шынгадып алырын айтырып дээр, амгы үнүн эртеминин болгаш техниканын бөдөнүн шынгадып алырын айтырып-дыр» деп, Ю. Цеденбалдын демдегизин чөптүг.

Орус дыл бисе национал хевирлиг, социалисттик утпа-шынарлыг культураны байдарына, кижин төрөгөтенин угаан-бодал эртинезин шынгадып алырына, совет улусту пролетарын интернационализмдин, тайбынның, коммунизмдин буюуна кижиздеринге дузалап турар.

Орус дылды билбей чыткаш, кижин төрөгөтөт микителенин эртен, амгы, келер-даа үзүн биллп ал шыдаас. Ыңчангаш улуг орус дылды өөренир, билер чорук — бузулт-ла аас-кежик!

Тыва дылдың болгаш литературанын, эртемин болгаш культураның бурунгаа хөгжүлдезинге чугула черин орус дыл ээлеп келген, ээлеп-даа турар, моон сөңгөр-даа ээлээр. Орус дыл талазы-биле тускай эртемин чок, ыңчалза-даа оң ачы-буянын чедир үнөлээр сөстө тып-паш мен.

Наш-ла чижик. Ужун-биживисти үндөзип тургызарына орус эртеминде салдарын чедирген. Баштайгы улуг хемчээлиг тыва чогаал — С. К. Токаным «Араттың сөзү» орус дылды дамчытыр чуртка, даштыкка сурагызан. Орус дылдың ачылында тыва эртемин болгаш эртеминде төрүтүнгөн. «Орустан, тывалар сөңгөр, оңнап, салагылап бижир» дигиривисе ышмаш, орус дылдан оңулар туржук, ол дылга шу-лук бижир кижилеривис бар.

Хууда библиотекаларында бар ном-деп-терлеривистин хей нуруузу орус дыл кырын-ла. Радио дамчыдылгасы, кино, солун-сеткүүл-ду-

гайтыр база-ла ыңчаар чугаалаар бис. Чүгүл орустап бижир, чугаалаар зөөс, харым орус дылдың бодун багыт зөөс башкылап шыдаар кижилер республикада хей. Национал, оң иштинде тыва-даа школаларың өөрөдиге про-грамманында орус дылга хей шак берип турары таварылга зөөс.

Ажылдап турар школалардан чаңгыс чижик. «Партия — бистин үнүн угазы, алдары бөлгаш арын-нууру» деп темалык республика школаларына орус дылга чарлаттыгачан чогаалды талазы-биле конкурсна бистиң школа база киришкен. Аңаа шылгаган, тоску класстың өөрө-никчизи Анатолий Хертек республикага ийгин черни ээлээр, Бүгү-эвилелдин «Орлёнок» лаге-ринге дыштаныр эргин чаалап алган, а сески класстан Зоя Балчан манталга четкен чорук бистин школа коллективинге база конкурс тала-зы-биле район жюриинин удурутуктарынын бирээзи турган меңс өөрүчүг болган.

Оң-биле чөргөшкөш аңаа сыр дадыр чижик бо-дур. Эртен өөрөдиге чылында орус дылга күсүк шыгалдалыг аоткан, 4 «в» класстың өөрөникчизи М. мергенлиге күөсеткеш, орус дылга доманты бижизш. Ыт дээрде айт намаза-ында, а инем — ыт үгүзүнде чурттап турар кылдыр бижизш, аңаа домей оск-даа ээлээр чаш частырылганы кылган. Оон-даа дора чүвө күү-дээр, 7 класста Бир өөрөникчи уруг орустап «обязаны» деп сөстү «обязаны» кылдыр соора бижизин көргөн кижик мен. Өөрөникчилерин сөс курлавыры нызы, сөзөв ажилы чөгөй, ышм аадырына башкылар кошкан кичээнгөй салганын бо чүүндөр хөрөңилеп турар-дыр.

Эге класстың орус дыл кичээлдеринге олур-жуп тургаш, чамдык башкылар орус дыл кичээ-линиң хей кезин тывалар, чок болза, орустап-тывалар, онуга хөвирлиг кылдыр эрттирп тур-дарын эскерген мен. Бир-тээ башкы кижик ың-дык арганы ажылап турар чөв болганда, өөрө-никчилерин орус дылды канчаар шынгадып ал турары ам оон билдине бээр-дыр.

Орус дыл ышкыш берге, чугула эртемин баш-кыларынга чаңгыс-ла өөрөдиге ному чедишпес,

аңаа харым янзы-буру көргүзүр херекселдерин, үн хымаар апараттарын доктаамал аныглаарын, болдунар-ла хире-чөргөзи-биле орус дыл талазы-биле радио кичээлдерини организастаарын чедип алыры чугула болгу деп. Ажынтым амыдырал бадыткаан орус дыл, литература бөлүмнери, орус дыл хүчү чаңчыл буюулар чорудуп тур-рар болза, ол дык-ла эки болур ийик. Орус дылды өөрөникчилер ол болгаш еске-даа аргалары чүгүл өөрөникчилерин зөөс, харым өөрөдиге-лериниң ортузунга база нөптөзүн турары күзөн-чиг. Эртен өөрөдиге чылында шак ыңдык бол-гүмгө бистин школаның башкылары кичээлдеп турган чүвө, ыңчалза-даа оң туюлунга чет-пейн, түңнел чок болуп арганы хомуданчыг.

Башкыларын чөвүлө, буюрулге-даа хурал-дарын, кечээлери орус дыл кырынга база эр-тиргилеп турар улус бис. Ол база-ла орус дылды эки шынгадып алырын бир дээштик хөмчөз болуру чугааном. Ыңчаарга чамдык эш-тер, харым-даа элзэн дуржулгалыг дээн башкы-лар безин, «дыл билер зөөс, канчаар ону кижик» дээш, хуралдарга илетил кылдыр, санал бээр-де хелемчилиг чугаалагылаар чүүл бар. Олар-ның назы-харым, дооскан эртемин-даа алгаш көргө, орус дылды черле билер ужурулг дээр-ин маңаа каксы актыр ужурулг мен. Бүгү күн-дүн салып тургаш, орус дылды эки билер кыл-дыр өөренип ал чоруу башкылар-даа, еске-даа ажылдакчылар эртемин мурунчы чүүндерин чедип ал шыдаар, а ол талазы-биле кошкан кижилер амыдыралдан хомудулар апар дээрзин демдегизин чөптүг болур.

Элзэн каш чыл бурунгаар бижиттинген, М. Ненин-Лопсаным «Орус дылды өөрөникч!» деп шулуу тыва школаларың номчулга номуна-да амга чедир чуртташышкан. Ыңчангаш орус дылды өөренир, ону үнөлөп көр чорук чүгүл өөрө-никчилерин зөөс, харым школа башкылары-нын, илде партия организасталарының кичээ-нгейиниң төвөгүн турар ужурулг.

Салчан МОЛДУРГА.

Мугур-Аксы ортукан школа.

ЧАА КИНОФИЛЬМ

«Мосфильм» киностудия-ында «Олчылг кайгалар» деп каттырылгы, өңүт ки-но-чуртукту тырттырып турар. Оон тургузукчу-режиссеру А. Серий. Тырттырылгызы — Г. Купринов. Сценарий созу-нуң чогаалдыкчылары — В. Токанова болган Г. Давыдов. Уруглар садының эртелекчи-ни — уугу, чаагы-даа болза,

пүтпөй кижин Трошкинның эдентиг уугуларды ол ко-медианга кол чүдү бооп ту-рар. «Доцент» деп шалалыг оор клинге оң малдыр че-ри чок домей болганын ха-йы-биле эдентиг уугулар-ды ол таварып турар. Ыңчалза-даа Трошкинның ты-ынгыр чоруу буюу оорну дилеп, тыпарына дузалаар.

Трошкинның болган «До-центин» ролюн артист Е. Леонов ойган турар. ЧУРУКТА: бир көрсүтүгү тырттырып турар үдө. Сол-сатгай талалы оң таланы: Ко-сой-артист С. Крамаров, Людмила-артист Н. Фатеева, Али-баба-артист Р. Муратов. В. МАСТЮКОВТУҢ фотогу. (СЭТА-ның фотохроникалы).

НАНГА-ПАРБАТЧЕ ҮНҮҮШКҮН

Нанга-Парбат дээрде Гима-лай даштарында эң-не бедик сүтүрлерин бээрэн. Ол далай элчилелде 8125 метр бедик турар. Аңаа Герман Буз деп алдарыг альпинист 1953 чыл-да чедериниң мурунчы чед-экспедицияларын ынаар үнөр дөң орадажыкчыны буурап дүшкөн: 31 кижик да-дал алдарып өлгөн.

1970 чылда суратлыг америк альпинист алымылар Райн-хольд болган Гюнтер Мессе-нерер Нанга-Парбаттың шынылы бажына чедер арга-ны болганар. Ыңчалза-даа дедир бадар үдө көпкөсө та-варышкан, Гюнтер өлгөн.

Ын чыл мурунда ол ка-дыр-берт сүтүккө үшөрлөп орадажыкчыны СССР-ниң спортчулары беа кылган.

ЭРТЕМ БОЛГАШ ТЕХНИКАДА

ХОВАР КЕЗИНШКИН

● Отура кескинген холду каттап тулштурар талазы-биле беш ай мурунла нарын кезишкени кылдыргачан 24 хар-дыг белгий ажылчы А. Ло-тар чоотка чаа өмөлдөгү үн-дүр бижиккен. Солунаар ол дугайын тынатышканда, бо чылдын март айың 4-те Мар-дуанын ышм дилер заводунга А. Лотарын аймылга тавар-ышканын сагындырып бижик турар. Чиркулату кирээ оң бир холунун пенек үстүндө отура кезипкен.

Холду доцтур талазы-биле дарый алдынган хемчегер болгаш аймылга таварышкан кижини «Бавьер» госпиталы-на ой-шаанда эскеден чорук элчилерин кезит эмнөөшкенин чедиривисе чорударына дузалаан. Кезишкени чеди шак ажыт үргүзүлчү.

Эмчилерин саап турары-биле алырга, эмнөөшкенин ам-даа уламчылаар, ыңчалза-даа тулштурган холдун ажыл-чорудулганы каттап тургустуна-рын магадылап болур.

Шак ыңдыг кезишкенин амдызында чүгө оң ажыт кижиге кылган, а оон бирээзин Совет Эвилелинге чоруткан.

В. ВОЛКОВ, СЭТА-ның корреспонденти.

«ХИРУРГИЯ-71»

● Бо айда Москвага хирург-тарын XXIV бүгү делегей конгресси болуп эртер. «Хи-рургия-71» деп бүгү делегей делегези аждарына беле-леткеп турар. СССР-ниң улус ажыл-агыйның чедишкени-неринин делегезинин үш па-лышоннарына 16 даштык чурттаган 102 фирмаларың экспонаттары делегеттер. Со-вет Эвилелинин салбыры өң-үзүт. Ол ийи муң дөрбөтүн метр шөлдү элээр. Совет спе-циалистер амгы үеки меди-цина техниканы — чуртун клиникаларында болган даш-тыкка далбаа-биле ажылдап турар апараттардан, дериг-херекселдерден база амгы үе-нин эм препараттарындан эге-лээш, яам-бүрү кезишкени-нерин ылаптып чорудуп болур нарын херекселдерге чедир делеп көргүзөр.

Совет салбырың директору Л. Д. Бабеева эң солун экспо-наттар дугайын чугаалап ту-рар:

— Хирургия апараттары-ның болган дериг-херексе-леринин Бүгү эвилел эртен-шиччиле институтуна кыл-ган даараар апараттар де-лгейде сурагый берген. Оларын дык хей чурттап са-дып ал турар. Мурунла УАЧД-ге делегетинип турган «СПУ» деп апарат кызы өөкө на-рын кезишкенин дүргөн чо-рударына дузалаар болгаш дөрт шөйүндү даараарын

чингедир. Дамырын тускай херекселдер-биле даараар. Да-раал каан чер дески болган дөрт болур. Кезишкени кылган соонда аарыг кижиге калба-наашкын халчок ховар болур.

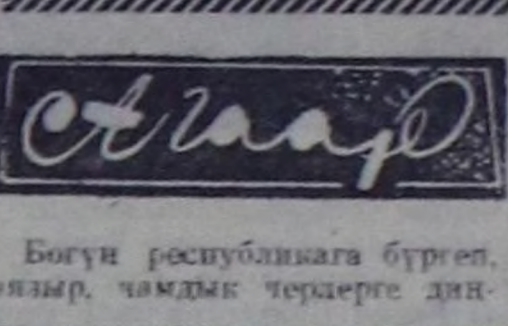
Делегетке кезишкени үе-зинде кижинин организмин соодар болган чылдар «Хо-лод-2Ф» деп комплекстиг херекселдерин делегет. Ону чүректин ажылы соокаш-кан таварылгада болгаш уугу хан дамыраарына кезишкени чорударына ахылгаар. Ол херексел массажты чорудуп бо-дур база баштын сооткан че-ринин винти байдалын хай-гаараар. Номограмма кижинин баш мээзинин кай-даа ке-зекте температураны болган соодарына эржеж чугула үе-ни топардыр.

Хирургия апараттарына-рын болган дериг-херексе-леринин Бүгү-эвилел эрте-минчиле институтуна ахылда кылган «АНН-5М» деп апаратты кылмаал хан эргилде-рин чорударына ахылгаар. Төрүт-түрүп хөрдө-де чүрө кем-нит кижилер турар. Чүректин кылмаал калпаныларын сооту-р эржеж чугула. Ону кези эмнеп турда ийи шак дүргү-зүндө кылмаал хан эргилде-рин чорудар. Чүрөк болган «к-пе» ахылдавайн турда үк апар-рат оларын ахылын соутур. Аарыг кижиге чүгө апарат-тын «чүрө» болган «кылы-мал» «кпе» ахылдаар.

ТЫВАНЫН ДЕЛГЕМНЕРИНДЕ

«ТЕВЕ-ХАЯ БААРЫНДА» деп А. ДЕМБРЕЛЬДИҢ фотооткуд.

Богун республикага бүргөп, азыр, чамдык черлерге дик-

мирен чыгастар. Барыын угла-нымышын хаттын дүргөнү секундда 5—10 метр, чамдык үелерде 18—25 метр чедир күштөүр. Агарың темпе-ратура дагыл черлерге 20—25, өскөсөригге 25—30 градус элээр.

Кымылга биче бузуттаар, тавы-чавыс. Хаттын дүргөнү секундда 3—7 метр чедир. Агарың температура 25—27 градус чедир наг болур.

Мөөгүлөр

Бүгү-зе мөөгүлөргө 3 бөлүккө чарып болур: чип, чип болгу деп, чип болба. Чип мөөгүлөргө хадчы бол-ган шардан чогуунуң махо-вик, ошенок, шампиньон, ры-жик, лисичка, ежевика олар хамаарып. Оларын чөмө хе-регээрде чымчадыр хайып-дырбас. Чип болгу деп мөөгү-лөргө харын дуулар мурун-да ылап-ла мыйрады хайып-дырар. Ындыг мөөгүлөргө сүт-телек мөөгүлөр хамаарып. Ындыг чип болгу деп мөөгү-лөргө чөмө паш зөөс херек-сел болза, хорананын болур. Чивес мөөгүлөргө куу поно-ка, поган, сарыг, ак мөөгү-лөр, мыйраа сораны, мөтө ошот, куу ошенок, туйбу ош-тук кымыл ошенок деп мөөгү-лөр хамаарып.

Хорананын болгу деп ал-дылдарың болуруда тал-де дараазында дүрүмнөри са-гыр херек. Мөөгүлөргө чып турар чүгө эки ташы билер-лерин, азыр: эрттер башкы азы кижиге хоралыг буюм-дөр чыгып мөөгүлөргө чып болба. Волнушкалар, черишкелер, беленкалар бол-ган оскө-даа сүтүгү сүзүгү мөөгүлөргө дуулар мурун-да сүтүгү мыйрады хайып-дырар. Ынчан оларын ийин баксырадыр хорананың азыг чүддери чидер. Строч-ки дээр мөөгүлөргө темге херекселер мурун-да ылап-ла хоранын чидер сүтүгү хайып-дырар херек.

Мөөгүлөргө хорананын ы-ла-буру хевирлиг. Ынчангаш мөөгү-бисе хорананын азы-гүл хевирлиг база-ла ылап-бу-ру кылдыр өлөтүр турар. Хо-рананын азыг 4 азым хевир-лиг бар. Дыттыг болган хо-лушкык кыттыг арылдарда ууну турар мөөгүлөргө хо-рананын таварылгалар бар болур. Ындыг хораның мөө-гүлөргө мускарин, инкситрин, мыйраа хораны деп хорал буюм-дөр хей. Ымыраа хо-раны деп мөөгүлөргө хорана-ны таварылга бистин чур-тувуста көчүр ховар. Агары-га нургулайында хайта-рал чок хоран уругтар ол мөөгүлөргө хорананын. Ол мөө-гүлү ташы билн азыры бе-ден. Ымыраа хораны деп мөө-гү калбак, бөрүтүг, амык мөөгүлүгү кымыл ишээр хо-раны болур, а кырган мөөгү-лүгү кымыл чалбагар, оңу чид-дир-кымыл азы сарыг-кымыл, ак кызырталыг, а чамдык азы кызырталыг чон-даа бооп болур. Мөөгүлүгү бөрү-лүгү иштине калталчак че-рлер ак, сывы чоон. Сылтың аадында, үстүндө-даа бистек-тер бар. Кижик ол мөөгүлө-р хорананында, оон дөңдөк-тер чыпкыч сонда 30 минута азы 2 шак болганда билдир-е. Кустурун элээр, кижин шав-

хайыдырып-ла, хаарып-ла ахыпкылар хорананын бо-лур. Ону чиге сонда 8—12 шак болган азы оон-даа үр-е эртенде хорананын болур. Чамдыкта хорананын болур дөңдөктер 6 шак эртенде-даа бистинин келер. Ийин күштүг аарып элээр, док-тааттылмас кустулар, ханыг куду огурутушкун элээр, суксадыр, сирисидер. Перви системанын болу бөрүлүгү хараалы-биле бо мөөгүлөргө хо-рананын олуңге чедирин болур.

Күс эгезинде күсүк ошот-ла болган оларын хоран-ныг «ийе эштер» мөтө ошот-лаар оңу үнү келер. Бу-зут ошенок деп мөөгү кезеде ийин кырынга өөр, бузут ошоттарың бөрүлөргө сарыг, кырыла үрмөк кара-хүрөң ка-зырталыг. Иштине кыды-рыктары аксымаар, а сооту-де бары кара-хүрөң апар-Сылтары уузы, удамынчалык. Анык мөөгүлөргө иштине талазында кылдыкытары ок-пен, а кырганын кымыл-хүрөң оңу болур. Шам-пиньон ошоттор, пар-тарда, салтарда, булбарда, илдерде, шыктарда үнү ту-рар.

Куу погананың бөрүлөргө борбак хевирлиг, оон сонда калбаа бээр, аксымаар азы, куу-сарыг ошот. Бөрүлүгү иштине талазында сарыг ак болган азы погананын кал-талчак сымаларыг. Куу погананың дашылары ак, а шампиньонун кара ошот.

Ак поганна хайымыларга-да адыттылмас күштүг хо-раныг болур. Ынчангаш ону чип аарып, куду огуруту-р апар. Кара чамы төктүр, де-рисиң келер болган улаарал, дөңдөктер. Чогуу үзүндө ду-даа чедирер 2 конустан эртин сөтп болур.

Шампиньон деп мөөгү-лөр куу поганнага көчүт до-мөй. Ыңчалза-даа олар чам-дык мыйраа дөңдөктер. Шампиньонун бөрү борбак хевирлиг, кызгагар торгула-чак, сарыгсымаар азы ошот-хүрөң ошот. Оон иштине та-лазы бижып турда куузу-маар-өкчөп азы кара-хүрөң ошот апар. Сылтары хуу-чукталчак хевирлиг болур. Анык мөөгүлөргө иштине талазында кылдыкытары ок-пен, а кырганын кымыл-хүрөң ошот болур. Шам-пиньон ошоттор, пар-тарда, салтарда, булбарда, илдерде, шыктарда үнү ту-рар.

Мөтө ошеноккы бөрүлөргө-терин конгузурунчалык. Сары-бора азы сарыг-хүрөң ошот. Чамдыкытары ортузда да-дара кысымаар ошот-даа болу-р.

РЕСПУБЛИКАНЫ САНИТАР-ЧЫРЫДЫШ-КЫН БАЖЫНЫ

№ 35 профтехучилище чалаптур

ХОРАНЫН № 35 ПРОФТЕХУЧИЛИЩЕ ТЕХНИКТИГ УЧИЛИЩЕ 1971—72 өөрөдиге чылында сүргүзүлүр хууда азырып уламчылап турар. Аңаа дараазында мергендилерин кадарың белектээр:

чөлаачы-автослесарь өөрөнир хуузаасы	1 чыл;
автокран башкарыкчызы	2 чыл;
экскаватор машинизи	2 чыл;
штукатур-будукуч	1 чыл;
арматурщик-дунзаа-лакчы	2 чыл;
харылаачылар	1,5 чыл;
дашчы	1 чыл;

Училищеге 15 хардан өрү наамдыг 8—10 клас дооскан оолдары болган кы-тарын хууда азыр.

ӨӨРЕНИРИ-БИЛЕ ХУДЭЭП АЛГАН-НАРЫН ХАЛАС ЧЕМЕНИНГЕ. ЧУР-ТААР ЧЕР. АНАА БОЛГАШ АЖЫЛЧЫН ХЕП-БИЛЕ ХАВДАР.

БО ЧЫЛЫН УЧИЛИЩЕ-НИ БҮРҮН ДЕРИП, КААСТААН КАБИНЕТТЕР.

Кымыл, Шетинкин-Кравченко кузучуу, бажын № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ. Редактору 24-63, редакторун орадажыкчыларын болган пропаган-данын 35—24, харысылаалы секретарынын 23-35, партияны кылдырал каланын 37-13, Бузугура каланын 23-54, көлөз ажыл-агый каланын 21-47, үлөтүрү каланын 22-64, чаага база совет тургузу каланын 41-27, информация каланын 20-60, бухгалтерия-нын 31-75, корректорларын 27-41, Солун келбейн баргала 32-75 телефондо болгар.

ТЫВА АССР-нин Министрлер Чөвүлөлийн чанында Тыванын ном үндүрер черинин республика 1 типография (Ызыма, Шетинкин-Кравченко кузучуу 1.),

Солун неделяда 6 катап үнөр

ТС-00402